

În epoca actuală, engleza literară este așa-numita *King's English*, bazată pe dialectele Londrei, dar, în unele cercuri culturale, alături de aceasta, este agreată limba cultivată în cadrul universității din Oxford cu o anumită răspîndire încă din secolul al XIX-lea, deși această variantă lingvistică este uneori criticată pentru caracterul ei prea artificial.

Datorită diversității prea mari care caracterizează apariția și dezvoltarea limbilor literare germanice, realizarea unei perspective generale asupra lor este nu numai dificilă, ci sub anumite aspecte și imposibilă. Cele mai multe au început a fi scrise încă din feudalismul timpuriu, dar cazurile de continuitate cu situațiile de atunci sînt aproape inexistente. Concurența latinei și, uneori (ca în cazul norvegienei și englezei), ocupațiile străine au întrerupt pentru unele perioade notarea în scris a idiomurilor germanice locale și, desigur, creația culturală care să uzeze de ele. De aceea, despre limbi germanice literare veritabile se poate vorbi numai în epoca modernă, îndeosebi după secolul al XVI-lea.

Comunicarea culturală prin traduceri

Nimic nu este mai extins și mai eficient în comunicarea culturală din epoca modernă decît preluarea operelor apărute într-un areal etnico-lingvistic în versiuni care să le asigure circulația în interiorul altor spații etnice, cu alte culturi, cu alte limbi și, deseori, cu alte tradiții. Deși nu există un echilibru sub aspectul cantității și calității materialului cultural care este primit de un grup etnic și cel preluat de la acest grup de alte grupuri, în general, prin traduceri, comunicarea culturală depășește caracterul de univocitate, de influență cu orientare unică, căpătînd, uneori destul de pronunțat, caracter de reciprocitate.

Istoria culturală atestă însă și multe îndoieli în legătură cu eficiența acestui procedeu de transpunere a operelor culturale dintr-o limbă în alta, punându-se problema dacă într-adevăr traducerea este posibilă, dacă textul rezultat din traducere reprezintă textul de la care s-a pornit, mai ales atunci când este vorba de poezie sau de literatură, în general. Întrucât limbajele stilului beletristic, îndeosebi limbajul poetic, valorifică particularitățile limbii în care se alcătuiește textul, inclusiv pe cele ale formei cuvintelor, asemenea particularități nu pot fi redată în principiu cu mijloacele altei limbi, care are la rîndul ei alte trăsături proprii și, de aceea, traducerea nu poate reprezenta o circulație efectivă a operelor originale. Cu toate acestea, anumite echivalențe între limbi există totuși, încît ceea ce se exprimă într-o limbă într-un anumit mod se poate reda altfel în altă limbă, păstrîndu-se corespondențele de bază. Fără îndoială, aceasta presupune anumite pierderi, deoarece textul original nu se regăsește punct cu punct în textul rezultat prin traducere, dar comunicarea culturală este asigurată, măcar prin faptul că se aduce în atenția unei comunități creația realizată de o alta.

Fenomenul traducerii este, desigur, foarte complex și are aspecte ce pot fi într-adevăr îndoielnice, așa cum ilustrează, de exemplu, transpunerea în limbile occidentale a titlului poemului *Luceafărul*. În limba română, cuvîntul *luceafăr* (lat. *Lucifer*) are semnificația „astru (altul decît Soarele și Luna) cu o strălucire mai mare decît ceilalți”, denumind, de obicei, planeta Venus, vizibilă dimineața și seara. Întrucît în cunoașterea comună (populară) nu se face diferența dintre stea și planetă, luceafărul este conceput aici ca fiind o stea cu o strălucire deosebită (și cu o apariție distinctă). Luceafărul are, prin urmare, acest statut special, căci face parte din mulțimea miilor de stele ale cerului, dar este steaua cea mai apropiată de aștrii supremi (soarele și luna), fiind deosebită prin strălucire și prezență temporală în raport cu celelalte stele. Ca atare, translația metaforică spre „om de geniu” este pe deplin posi-

bilă, omul de geniu fiind, ca om, cu pasiuni omenеști, dar, ca geniu, cu trăsături demiurgice asemănătoare zeilor și în relație nemijlocită cu zeii, iar, prin acestea, nemuritor. De aceea, limbile romanice occidentale și limbile germanice, care nu noționalizează printr-o formă lingvistică specială cunoașterea referitoare la o stea mai strălucitoare decît celelalte, nu pot realiza în mod eficient o asemenea metaforizare. Titlurile date de tradu-cători prin nume proprii (precum, *Hyperion* sau *Lucifer*, în engleză, *Vesper*, în franceză, *Hyperion*, în spaniolă¹⁰⁰) sau cele care vizează statutul de stea ori de astru (precum, *L'astro*, din italiană) și cele care subliniază că este vorba de o stea „de seară” (precum, *Der Abendstern*, din germană, sau *O Astro da tarde*, din portugheză¹⁰¹), nu oferă aceeași situație ca românescul *luceafăr*. Este drept că, în epica poemului eminescian, *luceafărul* primește numele propriu *Hiperion*, dar aspectul este oarecum secundar în raport cu relația dintre *luceafăr* și fata de împărat.

Asemenea constatări nu presupun însă imposibilitatea redării poemului în limbi străine, căci, sub aspect ideatic, translația este posibilă, dacă se are în vedere textul în întregime, iar nu numai rezumatul lui reprezentat de titlu. O relevanță sporită a sugestiilor oferite de cuvîntul românesc *luceafăr* s-ar putea realiza printr-o **notă** în care să se explice statutul lui cognitiv și să se arate că elementul străin prin care este echivalat în textul tradus trebuie privit ca preluînd acest statut. Se poate, deci, observa că, în măsura în care traducătorul realizează o traducere performantă, trăsăturile de bază ale textului de la care se pornește se regăsesc în

¹⁰⁰ Vezi Mihai Eminescu, *Luceafărul*, Editura Cartea Românească, București, 1984; Mihai Eminescu, *Poems*, Minerva Publishing House, București, 1978; Mihai Eminescu, *Poemas*, Editorial Minerva, București, 1980.

¹⁰¹ Vezi traducерile din volumul apărut în anul 1984 la Editura Minerva. În portugheză a fost realizată și soluția: *Hyperion (A Estrela da manhã)*, deci, de data aceasta *Hyperion* glosat prin „Steaua Dimineții” (Mihail Eminescu, *Poezii / Poesias*, Selecție, traducere, prefată și note de Victor Buescu, Junimea, Iași, 2000, p. 149).

traducere, chiar dacă unele imagini sînt substituite prin altele în trecerea în alt mediu cultural, important fiind ca traducerea să redea aceleași idei și să trezească aceleași sentimente ca originalul. În acest sens, de mare importanță este **paratextul** care trebuie să însoțească traducerea, în primul rînd prefața, nota asupra ediției și notele explicative și, de aceea, cineva poate cunoaște literatura europeană fără să cunoască toate limbile continen-tului, pe cele antice și pe cele actuale. În plus, textele interpre-tative care anturează marile opere ale literaturii pot aduce precizările necesare în legătură cu trăsăturile și cu valoarea originalului.

Îndoieli în legătură cu posibilitatea traducerii adecvate s-au manifestat și referitor la textele filozofice, deși aici relația nemijlocită între conținut și maniera de exprimare nu este tipică, dar problemele decurg din diferențele dintre cîmpurile semantice ce există între limba textului original și limba textului tradus, fiindcă limbile diferă nu numai prin maniera de a analiza (diviza) realitatea (cum s-a putut constata în discuția despre *luceafăr*), ci și prin modul de a construi și de a reconstrui lumi la nivelul discursului¹⁰². Ceea ce se poate spune în acest caz cu certitudine este că practica traducerilor a fost de mult timp foarte răspîndită în spațiul european (și în alte zone ale lumii) și a avut rezultate dintre cele mai fructuoase. Filozofia lui Platon și a lui Aristotel, de exemplu, a fost tradusă în arabă (o limbă foarte deosebită de cea grecească), a fost cultivată, difuzată și comentată de învățații arabi, pentru ca, prin comentariile acestora, traduse în latină sau în spaniolă, comunitatea europeană din Evul mediu tîrziu să ia cunoștință de ea, fenomen continuat prin Renaștere și prin umanism, cînd s-a produs o nouă valorificare a moștenirii culturale antice grecești și latine. De aceea, s-ar putea conchide, mai degrabă, că traducerea operelor filozofice și a oricăror opere culturale este, pe de o parte, o necesitate a comunicării interumane și, pe

¹⁰² Vezi Paul Ricoeur, *Despre traducere*, Polirom, Iași, 2005, p. 69 și 114.

de altă parte, o necesitate a însăși perenității operelor culturale și a dezvoltării culturii.

Desigur, textul filozofic este reprezentativ pentru construcția discursului într-o limbă, dar el are și particularitatea de a fi intens individualizat de la un autor la altul, și, în aceste condiții, traducerea implică și exigența de a reda, pe cât posibil, maniera de scriere specifică fiecărui filozof. Ca atare, așa cum stilul originalelor este diferit, tot diferit trebuie să fie și stilul traducerilor din opera lui Platon, Aristotel, Kant, Hegel sau Nietzsche. Fiind o construcție teoretică în cadrul căreia termenii primesc un conținut determinat de raporturile dintre ei și de orizontul stilistic atribuit de creatorul de filozofie, textul reprezintă el însuși o lume, limba în care este scris avînd un rol ontologic, însă nu prin formele lingvistice (prin semnificați) și nici prin îmbinările dintre aceste forme, așa cum se întîmplă în cazul poeziei, ci prin conținuturi, prin semnificați, care devin specifici fiecărui sistem de gîndire și trebuie să-și păstreze caracterul relevant și în traducere. Ca atare, deși termenii filozofici nu se bazează pe conotație (pe folosirea figurată), ei realizează semnificarea fără referent material (care să facă posibilă exemplificarea) și, de aceea, există o dificultate de principiu în reconstrucția conținutului în textul rezultat din traducere.

Totuși, se impune constatarea că, în general, curențele și sistemele filozofice de mare prestigiu se concentrează în cîteva spații lingvistice, în special în cel grecesc și în cel german, iar termenii de bază ai vechii filozofii grecești au fost preluați de limba latină și de limbile literare moderne, încît ei favorizează realizarea traducerilor. În cazul limbii germane, raportul cu limbile primitoare este diferențiat, deoarece împrumutul de termeni este în general mai rar, dar mijloacele metatextuale (perifrazele, glosele și notele îndeosebi) pot contribui cu succes la realizarea unor traduceri valabile. Ca atare, de cele mai multe ori, textul-traducere, deși este comparabil prin conținut cu originalul, poate fi diferit sub aspect structural,

devenind uneori și un comentariu al originalului, iar nu numai o redare a lui.

În legătură cu eficacitatea traducerii de texte științifice nu s-au manifestat îndoieli, deoarece se consideră că aici limba este folosită exclusiv cu funcția ei comunicativă și cognitivă, antrenând aspecte în cea mai mare parte standardizate, precum structurile sintactice stabile și termeni cu semnificații unice, bine definite prin înscrierea lor în clasificări riguroase, deoarece nu provin din tradiția marcată de particularități locale, ci din cunoașterea dirijată metodic, semnificațiile termenilor științifici sînt direct raportabile la sistemele conceptuale organizate rațional potrivit logicii generale. De aceea, cînd s-a pus problema traducerii automate, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, cele mai multe speranțe s-au pus în transpunerea textelor repartizabile stilului științific, care ofereau cele mai multe situații de echivalare a formelor lingvistice. Trebuie totuși observat că o anumită variabilitate discursivă există și în cazul unor astfel de texte¹⁰³, iar termenii științifici nu au întotdeauna același statut în limbi diferite. Dacă ei provin din limbile clasice, greaca veche și latină, pot fi de obicei ușor echivalați în idomurile moderne (precum *analiză*, *axiomă*, *națiune* etc.), dar există și situații în care unele limbi europene moderne nu au adoptat unii dintre acești termeni sau au în circulație, alături de ei, sinonime constînd din elemente proprii. Astfel, limba germană a preluat din latină cuvintele *Konzept* și *Notion*, dar uzează deseori de cuvîntul indigen *Begriff*, încît perspectiva oferită de limbile clasice se poate valorifica numai indirect.

Uneori, termenii științifici, mai ales în limbile germanice, sînt cuvinte ale limbii comune cu semnificații specializate, încît statutul lor în limbile care le vehiculează este dat de limba istorică, iar nu de evoluția propriu-zisă a științei. Astfel, dacă engleza are cuvîntul împrumutat *acid* ['ăsid] în termino-

¹⁰³ Vezi, în acest sens, Daniela Rovența-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, Editura Științifică, București, 1995.

logia chimiei, iar pentru valoarea adjectivală aceeași posibilitate ca limbile romanice de a uza în limba comună de *acid* sau de un cuvânt vechi¹⁰⁴, *sour* ['sauər], celelalte limbi germanici nu au un termen de specialitate împrumutat (și internațional) și uzează de cuvinte proprii care calchiază cuvântul latin *acidus*. În germană, substantivul *Säure* ['zoerə] întrunește atât semnificația specială „acid”, cât și semnificația din limba comună „acreală, acritură”, întâlnită și la adjectivul *sauer* ['sauər], „acid, acidulat” și „acru” (de unde și verbul *säuern* „a acidula” și „a acri”). La fel se prezintă lucrurile în neerlandeză cu substantivul *zuur* [zū:ɐ], în daneză *syre* ['sürə] (și verbul *syre* „a acri”), în suedeză *syra* ['süra] (și verbul *syra* „a acri”) și în norvegiană *syre* ['süre] (dar adjectivul este *sur* [sur] „acid”, „acru”).

Asemenea aspecte dovedesc faptul că, deși în mare parte internaționalizate, terminologiile, chiar în cazul științelor exacte, nu sînt sustrate evoluției limbilor istorice și nu ilustrează exclusiv denominația structurilor conceptuale din domeniul specializat. De aceea, deși lipsită de dificultăți majore, nici traducerea textelor științifice nu poate realiza echivalente perfecte ale originalelor.

Se întâmplă uneori ca termenii științifici și tehnici să pornească de la cuvintele comune ale unei limbi actuale, fiindcă vorbitorii ei au dezvoltat în mod deosebit cercetarea într-un domeniu al cunoașterii sau au realizat performanțe notabile într-un sector al tehnicii. Celelalte limbi și culturi, în măsura în care preiau aceste realizări, trebuie să se raporteze la termenii respectivi, să-i împrumute ca atare sau să-i echivaleze prin propriile mijloace.

Astfel, de exemplu, printr-un proces de metaforizare, cuvântul *mouse* [maus] din engleză, cu semnificația „șoarece”, a ajuns să denumească un „dispozitiv manual de deplasare a cursorului pe ecranul monitorului de la calculator”. În aceste

¹⁰⁴ Compară în română, de exemplu, sinonimia parțială a adjectivelor *acid* și *acru*.

condiții, pentru vorbitorul de limbă engleză, acest termen tehnic presupune și actualizarea metaforei prin care a fost instituit, iar vorbitorul de germană va tinde să-l substituie cu propriul cuvânt *Maus*, care are aceeași semnificație cu *mouse* și cu care este omofon. Mai puțin tentați de o asemenea substituție pot fi vorbitorii altor limbi germanice, precum neerlandezii și norvegienii, ale căror denumiri pentru „șoarece”, *muis* [müis] și *mus*, sînt mai îndepărtate din punct de vedere fonetic de cuvîntul englez. Limbile cu alte origini ar trebui, în principiu, să preia cuvîntul *mouse*, dar, dintr-o reținere față de împrumuturile din engleză, francezii pot fi tentați să-l „traducă” prin *souris* [su'ri], realizînd astfel un calc, prin adăugarea unei semnificații noi unui cuvînt indigen, după modelul corespondentului englez. Limba română a preluat însă, o dată cu semnificația ce trimite la dispozitivul de calculator, și forma lingvistică originală, pe care a adaptat-o grafic: *maus*.

Fiind un fenomen foarte răspîndit și în același timp controversat, traducerea a devenit, îndeosebi în ultima jumătate de secol, obiectul a numeroase cercetări cu metode și de pe poziții variate. În principiu, prin traducere se înțelege transpunerea unui text realizat într-o limbă (limba sursă) într-o altă limbă (limba scop). Rezultatul acestei transpuneri este un text obținut în limba scop și întemeiat pe o echivalare de mijloace ale acestei limbi cu cele din limba sursă în care s-a realizat textul original. Această echivalare se produce la nivel lexical, la nivel morfologic, la nivel sintagmatic, la nivel textual și la nivel stilistic. Fiecare dintre aceste niveluri își are importanța sa, dar cele mai multe probleme există sau își au punctul de plecare la *nivelul lexical*. Nivelul stilistic presupune, înainte de orice, ca traducerea să ilustreze același stil funcțional al limbii ca originalul, în sensul că unui original integrabil stilului beletristic trebuie să-i corespundă o traducere repartizată aceluiași stil în limba scop; la fel, un text original științific se transpune tot într-un text științific etc.

Pe de altă parte, trebuie specificat că un text demonstrativ se va traduce tot printr-un text demonstrativ, unul descriptiv prin unul la fel, unul narativ prin unul narativ, unul liric tot prin unul liric, unul dialogat prin altul dialogat etc. În plus, trebuie manifestată atenție ca unui mijloc stilistic sau unei figuri de stil din original să-i corespundă un mijloc sau o figură echivalentă în traducere. De aceea, nu se cere transpunerea literală, cuvînt cu cuvînt, ci redarea complexelor de cuvinte, care, în măsura în care vizează acordul lor prin flexionare, antrenează nivelul morfologic, iar, în măsura în care vizează statutul elementelor componente, antrenează nivelul sintagmatic.

Deși nivelul morfologic conține clase și categorii comparabile între limbi, corespondențele nu reprezintă totuși situația generală. Există limbi în care pot lipsi unele clase morfologice, cum se întîmplă cu articolul în latină și atunci, în funcție de context, dacă limba scop are această clasă morfologică, textul rezultat din traducere va conține și substantive articulate. Există apoi limbi, precum engleza și neerlandeza, în care distincția dintre pronumele de politețe și cel personal propriu-zis nu este marcată formal (nici măcar prin forma verbală), încît traducerea în limbi în care asemenea distincție este pregnantă (italiana, româna, portugheza, spaniola, germana etc.) trebuie să opereze diferențierile necesare marcîndu-le în mod explicit.

Dificultățile echivalării se multiplică în cazul în care o formă gramaticală are funcții complexe, iar nu o funcție unică, simplă și unitară. Astfel, rom. *el cîntă* sau sp. *él canta* (și corespondentele lor din oricare altă limbă romanică) pot fi înțelese în anumite contexte sau situații ca exprimînd o acțiune realizată o singură dată (ca semelfactiv), iar în alte contexte sau situații ca o acțiune frecventativă sau iterativă (obișnuită, repetată), deci *el obișnuiește să cînte, cîntă adesea, este cîntăreș* etc. Ca atare, în limbile romanice, nu există o distincție marcată între aceste funcții, în vreme ce în alte limbi,

precum cele slave, ea există (în rusă, de exemplu, există un sufix special pentru a indica valoarea semelfactivă). Distanțiere similară, neîntîlnită în limbile romanice, există în limba engleză, între forma nedefinită și cea continuă, care marchează exprimarea categoriei aspectului verbal. Formele aspectului nedefinit arată că acțiunea este concepută ca un act săvîrșit în prezent, în trecut sau în viitor, fără însă a o raporta la momentul vorbirii, deci într-un prezent, într-un trecut sau într-un viitor general, lipsit de o determinare care să-i specifice durata (*he sings, he sang, he will sing*). În opoziție cu acest aspect nedefinit al acțiunii, formele aspectului continuu arată că acțiunea este concepută în desfășurarea ei, ca fiind în mod concret săvîrșită într-un moment prezent, trecut sau viitor determinat, care poate fi momentul vorbirii sau un moment marcat de o altă acțiune prezentă, trecută sau viitoare (*he is singing, he was singing* etc). În limbile slave, categoria aspectului realizează opoziția între formele perfective (care exprimă o acțiune încheiată, terminată) și formele imperfective (care exprimă o acțiune în curs de desfășurare). În aceste condiții, precizările aspectuale, necesare uneori în traducere pentru a reda adecvat conținutul textului original, se pot concretiza în limba scop, care nu are în sistemul gramatical propriu această categorie, prin elemente lexicale sau sintagmatice care s-o suplinească.

Din altă perspectivă, a categoriei timpului, se poate constata că, în română, în spaniolă, în italiană și, în general, în limbile romanice, imperfectul și perfectul simplu sînt unități funcționale diferite, adică sînt conținuturi de limbă diferite, dar, în engleză și în germană, această distincție nu este operantă, fiindcă aceste limbi nu au două forme deosebite de trecut pentru a exprima aceste conținuturi, distincția putîndu-se realiza numai prin intermediul unor determinări contextuale. Se observă în acest mod că ceea ce nu se poate rezolva în traducere la un nivel, trebuie rezolvat cu mijloacele altui nivel,

încît transpunerea dintr-o limbă în alta presupune activarea simultană a tuturor nivelurilor din cele două limbi antrenate.

Se contată, așadar, că trăsăturile specifice ale unor limbi sau alte unor grupuri de limbi cer soluții practice care să rezolve anumite probleme ce apar atunci cînd se realizează o traducere. În acest context, trebuie avut în vedere și faptul că pot exista construcții diferite în limbi diferite pentru funcții analoage. Astfel, în engleză, articolul hotărît este unic, invariabil în gen și număr (*the*), în vreme ce în limbile romanice articolul este variabil. Și în celelalte limbi germanice, excluzînd engleza, articolul hotărît este variabil, dar în alt mod decît în limbile romanice, care au forme pentru masculin și pentru feminin, în vreme ce germana are forme și pentru neutru, iar neerlandeza, suedeza, norvegiana și daneza au o formă a articolului pentru masculin și feminin (genul comun) și a altă formă pentru neutru. Pe de altă parte, limba română și unele dintre limbile germanice de nord plasează articolul hotărît după substantiv (unindu-l cu acesta), fenomen care antrenează nivelul sintagmatic. Apoi, engleza nu are variație rezultată prin acord nici în cazul altor determinanți ai substantivului, precum adjectivul, dar în traducerea unui text original scris în engleză trebuie aplicate regulile de acord și de poziție a determinanților substantivali calificativi potrivit normei limbii scop (în care se traduce).

Limbile iberice, spaniola, portugheza și catalana, au moștenit din latină trei grade pentru a exprima raportul cu obiectul: apropierea de vorbitor, apropierea de interlocutor și depărtarea. În aceste condiții, dacă într-o traducere unul dintre aceste idiomuri reprezintă limba scop, această opoziție ternară trebuie construită, iar dacă reprezintă limba sursă ea este anulată, prin anularea deicticului care indică apropierea de interlocutor, care poate fi redat eventual perifrastic, printr-o formulare de tipul „acolo lîngă tine” (sau „lîngă voi”).

Spre deosebire de celelalte limbi romanice și de limbile germanice, spaniola și portugheza au cîte două verbe pentru a

reda semnificațiile „a fi” și „a avea”, fiecare dintre aceste verbe avînd regimuri de întrebuințare distincte. Astfel, în spaniolă, pentru semnificația „a fi”, *ser* este folosit pentru relația de întărire (*Juan es español* – *Juan este spaniol*), iar *estar* pentru relația circumstanțială (*Juan está aquí* – *Juan este aici*). Cele două verbe pot fi folosite și pentru a stabili gradul de permanență al atributului: *ser* pentru o însușire sau stare permanentă, durativă și esențială (*Juan es simpático* – *Juan este întotdeauna simpatic*), iar *estar* pentru o însușire sau stare trecătoare, momentană, accidentală (*Juan está simpático* – *Juan este acum simpatic*). La fel, în portugheză, *ser* este pentru însușiri sau stări permanente și *estar* pentru cele trecătoare. Ca auxiliar al diatezei pasive, spaniola poate uza de oricare dintre cele două verbe, dar portugheza recurge pentru această valoare numai la *ser*. Aceste situații specifice celor două limbi iberice impun echivalări prin unele determinări lexicale în alte limbi pentru a indica nuanțele de stabil sau de trecător, încît este antrenat nivelul sintagmatic¹⁰⁵.

În alte situații, nu se pot transpune ca atare relațiile dintr-o limbă în altă limbă, încît formularea românească *prietenul meu și prietena ta*, unde există paralelismul a două structuri de elemente perechi, nu se poate reda prin același paralelism în engleză, fiindcă traducerea este *my (boy-)friend and a girl-friend of yours*. Este evident că, atunci cînd se pornește de la engleză pentru a traduce în română sau în altă limbă romanică, deși paralelismul respectiv nu există în limba sursă, el trebuie construit în limba scop.

Uneori, și raportarea la lumea extralingvistică antrenează diferit structura gramaticală din limbi diferite, fapt care trebuie luat în considerație în cazul traducerii. Fenomenul este observabil îndeosebi în legătură cu obiectele de posesie inalienabilă, precum părțile corpului sau hainele purtate de vorbitor. Astfel, în română, se spune *îmi spăl mîinile* și tot așa

¹⁰⁵ Vezi Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.

în spaniolă, *me lavo las manos*, fără a fi nevoie de precizarea *mele*, fiindcă prin pronumele în dativ *îmi*, respectiv *me*, s-a făcut referirea la cel care vorbește. În portugheză, lipsește și acest pronume, încît se spune *lavo as maos* „spăl mîinile”, fiindcă se subînțelege că este vorba de ceva care face parte din corpul locutorului. Cu totul alta este situația în engleză, unde formularea echivalentă este *I wash my hands*, cu indicarea expresă a posesiei prin adjectivul posesiv *my* (în engleză, la fel ca în spaniolă și în franceză, adjectivul posesiv avînd formă deosebită de cea a pronumelui posesiv). Ca atare, indicarea relației dintre locutor (cel care vorbește) și propriul său corp se realizează diferit de la o limbă la alta, prin utilizarea unor componente contextuale diferențiate. De altfel, acest nivel textual are în vedere multe reguli care privesc succesiunea componentelor ce alcătuiesc enunțul și structura acestor componente, precum și multe reguli de poziționare a elementelor determinate și a celor determinante.

Toate nivelurile la care se realizează echivalarea mijloacelor în cazul traducerii au relații directe sau indirecte cu **nivelul lexical**, care, fiind fundamental pentru limbă, este fundamental și pentru traducere. La acest nivel, elementul esențial este cuvîntul care, fie că îndeplinește o funcție denotativă, fie una de structurare a enunțului, contribuie în mod hotărîtor la transmiterea informației, atît în limba sursă, cît și în limba scop. Cuvîntul este o unitate a lexicului unei limbi caracterizată prin unirea unei semnificații sau a mai multor semnificații cu un complex sonor. Complexul sonor sau forma cuvîntului, expresia, este un sunet sau un grup de sunete aranjate într-o anumită ordine. Semnificația sau conținutul cuvîntului este o cunoaștere despre un grup de obiecte cu trăsături comune pentru care complexul sonor este nume. Din acest motiv, cu ajutorul cuvîntului se poate vorbi despre grupul de obiecte sau despre fiecare obiect al grupului, ținînd locul lor în comunicare și devenind un semn pentru ele.

În principiu, în traducere, numele obiectelor despre care este vorba în textul original sînt înlocuite cu elemente ale limbii scop pentru a menține același conținut al comunicării. Limbile nu coincid însă întotdeauna prin modul în care se raportează la realitățile lumii și, de aceea, cuvintele nu au nici ele întotdeauna conținuturi congruente. Pe de o parte, o comunitate care vorbește o limbă, poate cunoaște lumea într-un mod specific, observă cu mai multă sau mai redusă acuitate diferite tipuri de realități și, deseori, clasifică într-o manieră particulară aceste realități. Din acest motiv, cunoașterile care alcătuiesc conținutul cuvintelor pot fi diferite de la o limbă la alta, deoarece, chiar și atunci cînd aceste cunoștințe sînt aproximativ la fel, ele pot fi repartizate altfel la cuvinte. În acest mod, limbile se deosebesc prin elementele de diferențiere pe care le conțin, iar ceea ce este trăsătură distinctivă într-o limbă poate să nu aibă același rol în alta¹⁰⁶. În limba latină, de exemplu, exista cuvîntul *candidus* cu semnificația „alb strălucitor” și cuvîntul *albus* „alb opac”, dar limbile romanice (la fel ca cele germanice) nu mai fac această distincție între strălucitor și opac și, în asemenea împrejurări, în traducerea unui text din latină, trebuie semnalată existența diferenței de semnificație din original. Prin urmare, uneori nu are importanță dacă anumite realități sînt gîndite sau se cunosc pe baza lucrurilor, ci are importanță numai dacă limba face sau nu o distincție și dacă există în limbă delimitări pe care să le dea ea însăși. Ca atare, deși și pentru vorbitorii limbilor romanice albul este perceput ca fiind strălucitor sau opac, ei nu realizează în limbile lor o asemenea distincție.

La fel, românii, italienii, spaniolii etc. deosebesc desigur bunica maternă de cea paternă, dar le denumesc pe ambele prin același cuvînt (*bunică*, *nonna*, *abuela* etc.), dar suedezii, nu numai că disting cele două realități, dar le și numesc diferențiat, numind bunica maternă *mormor* [‘mu:rmu:r] „mama mamei” și bunica paternă *farmor* [‘fa:rmu:r] „mama

¹⁰⁶ Vezi Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, p. 184-185.

tatei". De aceea, dacă este tradusă în suedeză o carte scrisă într-o limbă romanică (sau în altă limbă germanică decât suedeza) și se vorbește despre bunică, traducătorul trebuie să afle dacă este bunica maternă sau cea paternă, fiindcă pentru bunică în general nu există un cuvânt în limba scop¹⁰⁷. Ca atare, cine traduce în suedeză povestirea *Bunica* de Barbu Ștefănescu Delavrancea, din care nu rezultă despre care bunică este vorba, va trebui să opteze pentru *mormor* sau pentru *farmor*, fără a porni de la ceva cert, dar are și datoria de a explica (într-o notă) că în limba română există asemenea nume generic. Dacă însă traducerea este din suedeză în română, o construcție precum *mormor och morfar* nu se poate traduce liniar prin *bunica și bunicul*, ci prin *bunica și bunicul din partea mamei*, construcția *farmor och farfar* prin *bunica și bunicul din partea tatei*, iar *mormor och farmor* prin *bunica din partea mamei și cea din partea tatei*. Prin urmare, se poate constata că trăsăturile lexicale ale limbii afectează structura sintagmatică, căci neexistând o denumire generică pentru „bunici” în suedeză, dacă se vorbește despre ei, se realizează o enumerare, iar, ca să fie cât mai apropiat de original, textul tradus, care pornește de la unul suedez, trebuie să conțină precizări care în mod obișnuit nu apar.

În mod asemănător, dacă se traduce din engleză în română, trebuie introduse unele distincții pe care engleza nu le are, dar care sînt necesare în română. Dacă în textul englez se precizează că este vorba de *girl-friend*, atunci distincția necesară *prieten – prietenă* este ușor de făcut, dar dacă în original este cuvîntul *cook* și nu apare nici un indice suplimentar, atunci nu se poate ști dacă este vorba despre *bucătar* sau despre *bucătăreasă*. Faptul că în engleză determinanții sub-

¹⁰⁷ Suedeza folosește cuvinte diferite pentru a face distincția între nepotul de unchi dacă este din partea fratelui (*brorson* ['bru:son]) sau din partea surorii (*systemson* ['süste:fo:n]), ceea ce nu se delimitează în alte limbi prin cuvinte speciale.

stantivali (articolul și adjectivul) nu au mărci de gen îngreunează și mai mult activitatea de a traduce situații de acest tip.

Probleme pot apărea și în cazul unei traduceri din neerlandeză într-o limbă romanică, dacă în textul original apare cuvântul *neef* [ne:f] sau cuvântul *nicht* [nixt] și nu se dau relații suplimentare, fiindcă fiecare întrunește două semnificații distincte: „nepot” și „văr”, respectiv „nepoată” și verișoară”. O posibilitate de a depăși totuși impasul poate fi, în acest caz, faptul că, uneori, folosirile cu prima accepțiune antrenează determinanți explicativi sau sînt evitate prin preferarea unor sinonime.

Și în limba română, forma lingvistică *nepot* întrunește mai multe semnificații care vizează în principiu înrudirea de gradul al doilea, adică de „copil al fiului sau al fiicei” ori de „copil al fratelui sau al surorii”. Cu determinări, această formă poate viza însă și înrudiri, în linie descendentă, de grade mai îndepărtate, încît se poate spune *nepot de văr* (deci, „copil al vărului sau al verișoarei”) ori *nepot de văr de-al doilea*, care ar fi gradul cel mai îndepărtat exprimabil prin antrenarea acestui cuvînt. Importante sînt însă cele două semnificații de bază, care urmează situația reprezentată de originalul latinesc *nepos*, -*otis*, ce întrunește și el cele două semnificații vizînd înrudirea de gradul al doilea în linie descendentă (în raport cu bunicul sau cu unchiul).

Celelalte limbi romanice au recurs la forme lingvistice diferențiate pentru a reda aceste două semnificații, astfel încît, în cazul traducerii unui text din limba română, trebuie folosit cuvîntul care denumeste relația de rudenie vizată. Astfel, pentru „copilul fiului sau al fiicei”, se folosesc în spaniolă *nieto*, în portugheză *neto*, iar în franceză *petit-fils*, în vreme ce, pentru „copilul fratelui sau al surorii”, în spaniolă, *sobrin*, în portugheză, *sobrinho* și, în franceză, *neveu*. Situația din franceză este similară cu cea din limbile germanice, *neveu* avînd aceeași origine ca engl. *nephew*, germ. *Neffe*, necr. *neef*, norv. *nevø*, iar *petit-fils* avînd aceeași structură ca necr. *kleinzoon*, și

fiind apropiat de engl. *grandson* și norv. *sønnesønn*. Corespondentul german este însă termenul *Enkel*, care are derivatul *Urenkel* cu aceeași structură formală și cu aceeași semnificație ca rom. *strănepot*. Limba italiană uzează de construcții perifrastice pentru ambele semnificații ale românescului *nepot*, încît fiecare accepție este distinctibilă înainte de orice context: *il figlio del figlio* (sau *della figlia*) și *il figlio del fratello* (sau *della sorella*). Se poate chiar observa că această limbă romanică nu lexicalizează denumiri speciale în acest caz, deși relațiile de rudenie redată prin aceste perifraze sînt distinse, desigur, și de vorbitorii acestei limbi.

Fiecare limbă are și un număr imens de idiotisme, de construcții fixe: sintagme, formule de adresare, locuțiuni, expresii, zicători etc. Acestea au, de obicei, un conținut asociat cu o anumită expresivitate, dar nu sînt analizabile, pornind de la părțile componente, fiindcă valoarea întregului nu corespunde cu suma valorilor elementelor alcătuitoare. De aceea, asemenea construcții se traduc în întregime, ca texte sau ca fragmente de texte de sine stătătoare și, prin urmare, it. *Mi dispiace* corespunde sp. *Lo siento*, germ. *Es tut mir leid*, engl. *I am sorry*, rom. *Scuză-mă*. Aceste formule nu sînt însă neanalizabile (precum rom. *a spăla putina*) din punctul de vedere al limbilor care le conțin, ci devin neanalizabile din perspectiva altor limbi atunci cînd se pune problema traducerii și, în acest caz, cel care traduce trebuie să știe nu numai ceea ce se traduce și cum trebuie tradus, ci și ceea ce nu trebuie tradus sau ceea ce trebuie adăugat.

Ca atare, se poate spune că în procesul transpunerii dintr-o limbă în alta nu se traduce nici gramatica și nici lexicalul, ci textul, fiindcă acesta trebuie reconstituit în limba scop într-o manieră care să-l apropie cît mai mult de cel din limba sursă, dar el nu va putea fi niciodată identic cu acesta. Problema traducerii se dovedește a fi din acest motiv în mod fundamental o problemă de lingvistică a textului, fiindcă atunci cînd se traduce se pune problema cum și ce s-ar spune

în aceeași situație în altă limbă sau în altă comunitate lingvistică, care se caracterizează prin tradiții culturale diferite de cele ale limbii de la care se pornește¹⁰⁸. Prin urmare, traducerea este mai mult decît transpunerea elementelor unui text sau decît transpunerea textului respectiv, fiindcă este, de fapt, transpunerea unui mod de gîndire în altul (situație previzibilă din relația nemijlocită dintre limbă și gîndire), este transpunerea dintr-o cultură în alta (datorită relației dintre limbă și cultură), dintr-o tradiție în alta (fiindcă orice limbă este urmarea unei tradiții și expresia unei tradiții), dintr-o lume în alta (ținînd cont că fiecare limbă reprezintă și un mod de a vedea realitatea, specific comunității care o vorbește).

Există, așa cum s-a putut constata, numeroase deosebiri între limbi, dar, cu toate acestea, există și multe elemente care le apropie, atît în ceea ce privește modul de a se raporta la realități și modul de a le denumi și reprezenta prin mijloace lingvistice, cît și în ceea ce privește maniera de a construi enunțurile prin care se realizează comunicarea informațiilor. Asemenea apropieri sînt desigur exploatate în mod deosebit în cazul traducerii și prin ele se pot face punți de trecere și în sectoarele în care limbile se deosebesc. Pe de altă parte, există texte sau fragmente de texte, îndeosebi în cazul celor care aparțin stilului științific sau altor stiluri cînd se expun sau se descriu lucruri, procese sau situații, în care prevalează elementele cu un grad mare de asemănare în limbi diferite, încît prin traducere nu se produc modificări de conținut. Unele elemente specifice stilului științific, precum notele, definițiile, explicațiile, glosările, pot fi utilizate ca paratext și pentru textele traduse aparținînd altor stiluri, astfel încît traducerea să sugereze cît mai mult trăsăturile originalului. Ca atare, există posibilități multiple ce pot fi activate de un traducător pentru a contribui eficient la comunicarea dintre culturi și la realizarea unor opere culturale valoroase în limba scop.

¹⁰⁸ Vezi Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, p. 244.

Actul traducerii, devenit deseori obiect de cercetare în ultima jumătate de secol (îndeosebi atunci cînd s-a pus problema realizării unor traduceri automate), este considerat de către specialiști ca întrunind mai multe etape. După lingvistul american Eugene A. Nida¹⁰⁹ ar exista cinci astfel de etape, dintre care primele două în perimetrul limbii sursă și ultimele două în cel al limbii scop: 1) textul, 2) analiza, 3) transferul, 4) restructurarea, 5) translația. Din evaluarea acestor momente se poate constata că, de cele mai multe ori, dificultățile apar chiar în prima etapă, fiindcă există adesea o anumită dificultate în interpretarea și înțelegerea textului original, îndeosebi atunci cînd acesta aparține domeniului abstract sau este redactat într-un stil meta-foric și, prin urmare, nu trimite direct la lumea sensibilă, lăsînd posibilitatea imixtiunii unor predispoziții ale traducătorului (și ale lectorului, în general) sau determinînd nonreceptarea corectă a unora dintre fenomenele sau conexiunile relevate de text. Pentru a fi tradus, textul este analizat, dar nu în sine, ci în perspectiva realizării unui transfer, încît informația este prelucrată și adusă la un aspect care să permită corespondențe între limba sursă și limba scop (sau limba receptoare). De aceea, transferul propriu-zis se produce la nivel abstract, dar nu după rigori lingvistice, ci după principii care țin de teoria comunicării și a informației. În sfîrșit, rezultatul procesului este prefigurat de convertirea, prin restructurare, a conținutului cognitiv receptat, într-o structură lingvistică nouă, cu o logică lingvistică nouă, diferită de cea a limbii de la care s-a pornit, iar alcătuirea unui text care, prin elementele componente și prin maniera de asamblare a lor, aparține limbii scop (receptoare) reprezintă finalizarea traducerii.

Deși posibilitatea de a devia de la conținutul textului original există în oricare dintre etapele traducerii, problemele

¹⁰⁹ Eugene A. Nida, *Science of Translation*, în „Language „, vol. 45, num. 3, sept. 1969, p. 483-498.

cele mai mari apar atunci cînd în limba scop nu există echivalente pentru unele cuvinte sau construcții din limba sursă și, pentru rezolvarea acestor situații, se recurge de multe ori la parafrizarea elementelor originalului sau chiar la definirea lor, în acest mod limba fiind convertită în metalimbă. Un alt procedeu folosit este calchierea, adică îmbogățirea cuvintelor din limba scop cu înțelesuri noi, pe baza cuvintelor din limba sursă, care posedă aceste înțelesuri alături de altele, similare acelorale ale cuvintelor respective. Calchierea poate însă genera uneori ambiguități sau dificultăți în determinarea înțelesurilor atribuite cuvintelor, chiar și atunci cînd textul oferă unele indicii pentru a face posibilă receptarea noilor valori cu care sînt folosite cuvintele. De aceea, pentru a evita înțelegerea eronată, cuvîntul prin care se traduce (care calchiază) poate fi determinat sau marcat prin glosare pentru a sublinia că se folosește cu o anumită accepțiune specifică unui domeniu determinat (*inel (matematic)*); (*minte (intellectus)*). În acest mod, cititorul textului tradus este atenționat asupra sensului cuvîntului glosat și poate înțelege corect semnificațiile originalului.

Fără îndoială, fiind construit în acest mod, textul traducerii nu va fi niciodată un echivalent perfect al textului inițial, dar dacă astfel se fac inteligibile pe terenul limbii scop și al culturii primitoare valențele acestuia, atunci valabilitatea traducerii este incontestabilă. Ca atare, comunicarea culturală și lingvistică nu se poate realiza prin traduceri care să se suprapună punct cu punct originalelor, ci prin transpuneri care introduc trăsăturile originalului pe terenul altei culturi și altei limbi. Cultura și limba primitoare se îmbogățesc astfel, dar într-un mod diferit decît atunci cînd se realizează creații în chiar spațiul lor prin personalitățile grupului etnic pe care-l reprezintă.

Reflectînd, pe de o parte, performanța traducătorului și, pe de altă parte, posibilitățile receptive ale limbii-scop (sau ale limbii-primitoare) în raport cu limba originalului, textul tradus

este meritoriu dacă reflectă respectarea celor trei reguli identificate de Roger T. Bell¹¹⁰ în lucrările înaintașilor: 1) traducerea trebuie să realizeze o redare completă a ideilor din lucrarea originală, 2) stilul și maniera de a scrie trebuie să corespundă celor din textul original și 3) traducerea trebuie să aibă naturalețea unei compoziții originale. În aceste condiții, se poate constata că traducerea reprezintă, de fapt, o reconstrucție cognitivă și lingvistică pornind de la original, iar, în măsura în care latura cognitivă depinde de cea lingvistică sau, altfel spus, în măsura în care particularitățile laturii lingvistice contribuie la construirea celei cognitive, corespondențele segmentale dintre original și traducere sînt reduse, fără însă ca aceasta să conducă la excluderea valabilității actului traductiv.

¹¹⁰ Roger T. Bell, *Teoria și practica traducerii*, Polirom, Iași, 2000, p. 29-30.